

Mehmet Kaplan

Editörler

İnci ENGINÜN

Yakup ÇELİK

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

© Her Hakkı Saklıdır

**T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ**

3395

**ANMA VE ARMAĞAN KİTAPLAR DİZİSİ
43**

ISBN: 978-975-17-3678-9

www.kulturturizm.gov.tr

e-posta: yayimlar@kulturturizm.gov.tr

YAPIM

Grafiker Ajans

Adres: Oğuzlar Mahallesi 1. Cadde 1396. Sokak

No: 6 06520 Balgat/ANKARA

Telefon: 0 (312) 284 16 39 • *Faks:* 0 (312) 284 37 27

BASKI VE CİLT

Altan Özyurt Matbaacılık

Adres: Matbaacılar Sanayi Sitesi 1515 Sk.

No: 16 Yenimahalle/ANKARA

Telefon: 0 (312) 394 83 94 • *Faks:* 0 (312) 394 81 23

E-posta: info@altanmatbaacilik.com

BİRİNCİ BASKI

2000 Adet

BASIM YERİ - TARİHİ

Ankara - 2013

Mehmet Kaplan/Ed. İnci Enginün, Yakup Çelik.-

Ankara; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013.

590 s.: res.; (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları; 3395,

Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Anma ve
Armağan Kitapları dizisi; 43)

ISBN: 978-975-17-3678-9

I. Enginün, İnci. II. Çelik, Yakup. III. Seriler

928.94335

MEHMET KAPLAN VE SERVET-İ FÜNUN

Bilge ERCİLASUN*

Mehmet Kaplan, Türk edebiyatı araştırmalarına yeni metotlar getiren ve farklı bakış tarzları ile zenginleştiren bir ilim adamıdır. Üniversitede verdiği derslerle, yönettiği doktora tezleriyle yaptığı araştırmalarla bu yeni bakışın sayısız örneklerini vermiş ve Türk edebiyat araştırmalarında onun yerleşmesini sağlamıştır.

205

Bu yazıda onun Servet-i Fünun üzerinde yaptığı araştırmalar ele alınacak ve metot bakımından incelenecektir.

Mehmet Kaplan'ın Servet-i Fünun'la ilgili belli başlı çalışmaları şunlardır:

Kitaplar:

1. *Tevfik Fikret ve şiiri (Devir şahsiyet Eser)*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.
2. *şiir Tahlilleri (Akif Paşa'dan Yahya Kemal'e Kadar)*, 1. baskı, İstanbul 1954.

Makaleler:

1. Halit Ziya Uşaklıgil, İşlam Ansiklopedisi, cüz 40, İstanbul 1948, s. 143-147 (*Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*, s. 167-173).

* Prof. Dr., Emekli öğretim üyesi.

2. Cenab Şahabeddin'in Şiirlerinde Pitoresk, *TDED*, Cilt V, 31 Aralık 1953, s. 15-31 (*Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, s. 394-407).
3. Cenab Şahabeddin'in Şiirlerinde Ses ve Musiki, *TDED*, Cilt VII, Sayı 1-2, 15 Şubat 1956, s. 45-60 (*Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, s. 408-424).
4. Cenab Şahabeddin ve Nesir Sanatı, *TDED*, Cilt VIII, 1 Kasım 1958, s. 16-27 (*Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, s. 425-436).
5. *Mâi ve Siyah* Romanının Üslubu Hakkında, *TDED*, C. XIX, 1971, s. 51-72 (*Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, s. 437-458).

Tevfik Fikret ve Şiiri: Mehmet Kaplan'ın doçentlik tezi olarak hazırladığı *Tevfik Fikret ve Şiiri* adlı kitabı beş bölümden meydana gelir. Birinci Bölüm, "Şinasi'den Servet-i Fünun Edebiyatına Kadar Türk Şiirine Umumî Bir Bakış" başlığını ikinci Bölüm "Servet-i Fünun Devri" adını taşır. Bu bölümde devrin genel karakterinden bahsedilir. Üçüncü Bölümde "Tevfik Fikret'in Mizaç ve Karakteri, Hayatı, Gençlik Şiirleri" ele alınmıştır. Dördüncü Bölümde "Olgunluk Çağı" konu edilir. Beşinci Bölümde şairin üslubu incelenir.

206

Kaplan 1971 yılında yeniden neşre hazırlarken kitabın tamamını gözden geçirmiştir. Kitabın bütününde fazla değişiklik yapmadığını, fakat dördüncü bölümü yeniden yazdığını belirtir.¹

Kitabın birinci ve ikinci bölümlerinde edebiyat tarihi vardır. Fakat Kaplan'ın burada anlattığı, basit ve herkesin bildiği edebiyat tarihi değildir. O, bu iki bölümde Tanzimat ve Servet-i Fünun devirlerini yeni bir bakışla değerlendirmekte ve yeni ve orijinal hükümler vermektedir. Üçüncü bölümde Tevfik Fikret'in mizacı ve karakteri üzerinde durulur. Kaplan beden yapısı ile karakter arasındaki münasebete dikkat çekerek Fikret'in psikolojisini tahlil eder. Onun irsiyetten ve fizyolojisinden gelen özelliklerini belirtir. Din değiştirmenin kişilik üzerindeki tesirlerini anlatır. Fikret'in hayatının ilk yarısında iyimser olduğunu, fakat sonra birdenbire kötümser ve mutsuz hâle geldiğini söyler. Bu tavrı şiirlerine de yansıtmıştır. Kaplan bu hükmünü şiirler üzerinde gösterir. Dördüncü bölümde Fikret'in olgunluk çağında yazmış olduğu şiirleri inceler. Beşinci bölümde şairin üslubunu ele alır. Üslubun kelimelerden, edebî sanatlardan ibaret olmadığını, şahsiyetin ifadesi olduğunu belirtir. Üslupla muhteva arasındaki münasebeti şöyle anlatır:

"Üslup ile muhteva, iç ile dış birbirinden ayrılmaz. Duygu ve düşünce kendisini dil ile ortaya koyar. Buna göre dil, daha doğru

bir deyimle üslup, duygu ve düşüncenin aynasıdır. Buffon'un *le style, c'est l'homme meme* düsturuna dayanan modern stilistik, bir sanatkârın üslubu ile ruhu ve şahsiyeti arasında çok sıkı münasebetler olduğunu meydana koymuş ve üslubun, şairin el yazısından fizyonomisine kadar yaygın bir birlik prensibi mahiyetini haiz bulunduğunu göstermiştir. Hususî bir üsluba sahip olmak demek, hususî bir şahsiyete sahip olmak demektir. Hattâ şahsiyeti belirten âlâmet, duygu ve düşünce değil, üsluptur."²

Üslup bölümü on altı maddeden meydana gelir:

1. Yazı: Fikret'in yazının şekline ve imlaya ne kadar önem verdiği anlatılır.
2. Ses: Burada musikiyi kasteder. Fikret'in ve diğer Servet-i Fünuncuların, şiirin musikiyle münasebeti üzerinde durduklarını belirtir.
3. Armoni (Alliterasyon ve assonans): Şiirlerde tekrarlanan sesleri tek tek ele alarak hangi duyguya veya düşünceye tekabül ettiğini gösterir.
4. Ritm (Vezinle kafiye): Burada Fikret'in vezin ve kafiye üzerindeki düşünceleri ve çalışmaları belirtilir. Fikret'in psikolojisi ile vezin arasında kurduğu münasebet, şiirleri üzerinde gösterilir. Değişken ruh hâlini şiir içinde nasıl dalgalandırdığı belirtilir. Kaplan, "*Fikret'ten önce hiçbir şair vezin içinde dile bu kadar hareketlilik kazandırmış değildi*" hükmüne varır.³
5. Kafiye: Kafiye'nin muhteva ile yakından ilgili olduğunu söyler. Divan şiirindeki kafiye anlayışından bahseder. Fikret'in kafiyelerinin orijinalliğini belirtir, örnekler üzerinde gösterir. Kafiye'nin bir şiir için taşıdığı önemi ortaya koyar. Kafiye'yi, bir şairin dünyasına giden, dünyasını aydınlatan, mizacına ve şahsiyetine dair ipuçlarını veren önemli unsurlardan biri olarak görür.
6. Kelimeler Dünyası: Fikret'in kullandığı kelimeleri inceleyerek onun belli bir kelime grubunu kullanmadığını, kelimelerinin devire göre daima değiştiğini söyler. Onun kelimeler dünyasının özelliklerini belirtir.
7. Tekrarlanan Kelimeler: Fikret'in şiir lügatını yapmak konusunu bir öğrenciye bitirme tezi olarak verdiğini söyler. Bu lügatı incelemek, tekrarlanan kelimeleri tespit etmek ve bunların sayılarını belirtmek lazım geldiğini, bu bilgilerden hareket ederek Fikret'in şuuraltına inmenin mümkün olduğunu ifade eder.
8. İsimler: Fikret'in şiirlerinde sıfatların isimlere galip geldiğini ve kullandığı isimlerin özelliklerini belirtir.
9. Zamirler: Fikret'in zamirleri kullanımına bakarak onun bir "*ben*" şairi olduğunu söyler.

208

Armağan'ın sunuluşundan sonra evinde öğrencileriyle; Şevket Toker, Sema Uğurcan, İnci Enginün, B. Emil, Saim Sakaoğlu, Fikret Türkmen, Abdullah Uçman, Rıza Filizok, Mehmet Akalın, Ö. Faruk Huyugüzel, Umay Günay, Orhan Okay, Zeynep Kerem, Bilge Ercilasun

10. İzafe Terkibi (İsim tamlaması): "Sıfat ve sıfat tamlaması kadar olmakla beraber, isim tamlaması, Fikret'in üslubunun başlıca ifade vasıtalarından biridir. Fikret, kısalığı ve müzikal kıymeti dolayısıyla ekseriya Farsça izafet terkiibini kullanır."¹

11. Sıfatlar: Sıfatların Servet-i Fünuncular ve Fikret için ne kadar önemli olduğunu belirtir, Fikret'in bir "sıfat şairi" olduğunu, Servet-i Fünuncuların bir "sıfat inkılâbı" yaptıklarını söyler. Hatta onlara dekadan vasfını kazandıran şeyin de, Cenab'ın şiirinde kullandığı bir sıfat tamlaması (saat-i semenfâm) olduğunu hatırlatır.⁵

Kaplan "maddî sıfatları maneviyata, manevî sıfatları maddiyata nakil usulü"nü "romantiklerin icadı" olduğunu söyler. "Bütün romantiklerin, bilhassa Hugo'nun bu yolda fevkalade misaller" verdiğini belirtir.⁶ Böylece bu konunun tarihçesini vermiş olur.

12. Fiiller: Fiilleri sanatkârın kullanımı bakımından önemli bulan Kaplan, fiillerin ve sıfatların kullanımından sanatkârın hayat görüşüne ve dünyaya bakışına gider. Burada Marcel Proust'un Gustave Flaubert'in üslubu hakkındaki bir hükmünden hareket eder. Proust, Flaubert fiilleri kullanım şekliyle Kant kadar dünya görüşümüzü değiştirmiştir, demektedir (Marcel Proust, *Chroniques* 1927, "Propos du style de Flaubert", s. 197-200). Sonra sanatkârın fiilleri kullanımı ile dünya görüşü arasındaki münasebeti şöyle ifade eder:

"Her sanatkâr fiile aynı derecede önem vermez. Fiile önem vermeden vermeyen sanatkâr iki ayrı hassasiyet tipi teşkil eder. Dünyayı hareket hâlinde kavrayan sanatkârla, statik şekilde tasavvur eden sanatkâr arasındaki fark, üslupta, birincisinin fiili, ikincisinin sıfatı ön planda tutmasıyla kendini gösterir. Empresyonist (izlenimci) sanatkârlar genellikle durgun hâldeki duyularını nakletmek istediklerinden, fiile pek az önem vermiş, hatta hemen hiç vermemiş olabilirler."⁷

Kaplan burada başka bir kaynak verir. Bu A. Thibaudet'nin, *Reflexions sur la Critique* adlı eseridir (Paris, Gallimard 1939, s. 248). Sonra devam eder ve sıfatları kullanan Fikret'in fiillere çok az yer verdiğini, hatta hiç fiilsiz şiir yazdığını, yani fiilsiz cümle kurduğunu belirtir:

"İstibdad devrinde hayata bakış tarzı genellikle statik olan Fikret, hiç fiilsiz veya yalnız isimlerle sıfatları, gramatikal bir şekilde bağlamaya yarayan renksiz fiilleri havi, yahut bizde isim cümlesi denilen tipte pek çok mısralar yazmıştır."⁸

Kaplan bu tespiti, Fikret'in şiirlerinden verdiği örnekler üzerinde gösterir.

13. Cümle: Kaplan cümlenin önemini belirtir ve şöyle bir soru sorar: "Fikret'in cümle yapma tarzı", yani "şiir sentaksı nasıldır ve bu sentaksla şahsiyeti arasında ne gibi bir münasebet mevcuttur?"⁹ Bundan sonra Kaplan, Fikret'in şiirlerindeki cümle yapısını inceler ve özelliklerini belirtir.

14. Hata: Bu bölüm ikinci baskıda eklenmiştir. Sanatkârların eserlerinde yanlışlar yaptıklarını, bu yanlışların birtakım özellikleri olabileceğini belirtiyor.

15. Hayaller: Kaplan, hayaller ve imajlar üzerinde uzun ve ayrıntılı olarak durur. Fikret'in "sanatkârâne üslup"la yazdığını söyler.¹⁰ Teşbih, istiare ve mecazları, estetik bakımdan inceler ve Fikret'in duygu ve düşüncelerine uyup uymadığını kontrol eder. Sis şiirinin, şairin duygu ve düşüncelerine

uygun hayaller ve imajlarla meydana getirildiğini, bunun için de en güzel şiirlerinden biri olduğunu söyler. Fikret hakkında şu hükme varır:

"Fikret'in en güzel şiirleri, dış âlemi tasvir eden manzumelerinden çok, hayat görüşüne, duygu ve düşüncelerine uygun hayal ve timsaller bulduğu şiirlerdir. Daha önce tahlil edilen *Sis* bunlardan biridir. Burada dış, gözle görülen unsurlar, içi, yani duygu ve düşünceyi ifade ederler."¹¹

16. Yapı: Fikret'in şiirin yapısı konusunda ne kadar titiz olduğunu söyler ve onun şiirlerinin kompozisyon bakımından "*organik bir bütünlük*" teşkil ettiğini ifade eder.

"Fikret'in şiirlerinin en mühim hususiyeti, muhteva ve şekil bakımından organik bir bütünlük teşkil etmesidir. En uzunları bile insanda tek bir parça tesirini bırakır. Fikret bunu hem muhteva, hem kompozisyon -muhtevanın bir plana göre geliştirilmesi- hem sembol hem de birbirine bağlı cümleler ile sağlar."¹²

Kaplan, Fikret'in uzun şiirlerine "*hâkim olan geniş cümle ve hitabetin bıraktığı genel tesirin bütünlük*" olduğuna dikkat çeker.¹³ Kaplan, bu bütünlük fikrinin ancak resim kültürü sayesinde gerçekleştiğini düşünür. Çünkü resmin esası olan perspektif, pek çok ayrıntının uyuşmasını ve birleşmesini sağlayan bir nitelik taşımaktadır.

210

"Fikret'i bu bütünlük fikrine götüren öyle zannediyorum ki, resimle meşgul olmasıdır. Resimde teferruatla bütün arasındaki münasebet edebî eserden daha kuvvetli bir şekilde hissedilir. Klasik Batı resminin en mühim esaslarından birisi olan perspektif, tabloya giren her şeyin birbirleriyle olan münasebetine dayanır. Bir şeyin önde, arkada, sağda, solda, ortada, aşağıda, yukarıda oluşu, küçüklük ve büyüklüğü, görünen ve görünmeyen cephesi, renklerin tonu ve uyuşması kadar mühimdir."¹⁴

Kaplan kitabının sonunda Tefvik Fikret'in şairliği ve sanatkarlığı hakkında bazı sonuçlara varır. Şairin, Türk edebiyatına yeni bir duyuş tarzı getirdiğini belirtir:

"Fikret'in insan olarak orijinal bir şahsiyet, bir karakter, bir mizaç olduğuna, Türk edebiyatına yeni bir duyuş tarzı ve hayat görüşü getirdiğine hiç şüphe yoktur. Fakat o aynı zamanda, duygularını büyük bir titizlikle işleyen, kullandığı ifade vasıtalarına hâkim olan bir sanatçdır."¹⁵

Mehmet Kaplan edebiyat araştırmalarında kullandığı metotları kendisi oluşturmuştur. Üniversite yıllarında *Eşrefoğlu Rumi*, *Emir Sultan* adlı çalışmalar yapmış, asistan olduktan sonra *Namık Kemal* adlı teziyle doktor

unvanını almıştır. Fakat bütün bu çalışmalarda kullandığı tarihi metot onu tatmin etmez. Doğrudan doğruya edebî metinlere dikkatini yöneltmek ve onlar üzerinde çalışmak ister. Batı'da bu konuda yazılmış teori kitaplarını okur ve metot araştırır. Doçentlik için Tevfik Fikret'i konu olarak seçmiştir. Bulduğu yeni metotları kullanarak çalışmasını hazırlar ve doçent olur. Bu yıllarda arkadaşı Âli Ölmezoğlu'na yazdığı mektuplarda, çalışmalarını anlatır. Bu mektuplardan, metotların oluşumunu takip etmek mümkündür:

2 Aralık 1942'de yazdığı mektupta Fikret üzerinde hazırladığı tezle uğraştığını söylüyor. Fakat "hâlâ iyi bir plan ve metot" elde edememiştir. "Bir taraftan materyal" toplamakta, bir taraftan da "şiir hakkında Fransızca tetkikler" okumaktadır. Fakat "bu dağınıklıktan" bir şekilde kurtulacağını ümit eder. Çünkü "bizzat materyallerin plan şemaları ilham" etmekte olduğunu farketmiştir. Bu da onu "bizde hemen her mevzuda orijinal olmanın mümkün" olduğu fikrine götürmüştür. Bunun için "materyalle Avrupa'ya metodu birleştirmek" işleminin kâfi olduğunu düşünür.¹⁶

23 Temmuz 1943 tarihli mektupta yine Tevfik Fikret hakkındaki çalışmasından bahseder. Burada "yine karmakarışık bir not harmanı içinde boğulmakta" olduğunu söylese de çalışmasında epey yol aldığını görmekteyiz. Çünkü artık zihninde bir fikir belirlemiştir. Fikret'in şiirlerindeki temlerden birini veya tek bir meseleyi almak ve incelemek ister. Çünkü Avrupa'da yapılan araştırmaları incelemiş, Türkiye'dekilerle olan farkını anlamıştır. Bu farkı ve bu konudaki düşüncesini şöyle ifade ediyor: -

"Şimdi, Tevfik Fikret üzerinde uğraşıyorum. Yine karmakarışık bir not harmanı içinde boğuluyorum. Fikret'in bir tarafını, mesele üslubunu, yahut şiirlerindeki temlerden birisini, mesela hayal ve hakikat temini alıp işlemek istiyorum. Hepsini yap diyorlar. İki yüz sahife yazdım, hâlâ yarısına gelemedim. Yoruldum, bıkmak üzereyim. Kendi kendime bir kalsam, bu toptancılığa harp açacağım. Bir sahifelik metin üzerinde tetkikler yapacağım. Edebiyat tetkiki cidden beni cezbediyor. Fransızca ve Almancadan okuduğum bazı kitaplar önümde bitmez tükenmez bir saha açtı. Estetik, sosyoloji, psikoloji, stilistik yardımıyla yapılacak edebî tetkiklerin Türk edebiyatı tarihini bambaşka yapacağını sanıyorum. Edebi tetkik, Avrupa'da müstakil, ince bir ilim hâline gelmiş. Edebiyat tarihi, artık tarih yahut içtimaiyatın bir kolu değil. Mevzuu müstakil, usulü ayrı bir ilim. İnsan bunları görüp de bizim tetkik müsveddelerine bakınca farkı anlıyor."¹⁷

13 Eylül 1943 tarihli mektuptaki satırlarından tezin bittiğini anlıyoruz. Tezi yayınlamak ister. Fakat üzerinde biraz daha çalışması gerektiğini dü-

şünür. Fikret hakkında bazı hükümlere varmıştır. Bunlar farklı ve yeni tespitlerdir. Bu konuda başkalarının fikirlerini merak eder.

"Tezi belki bastıracağım. Fakat üzerinde daha işlemem icap ediyor. Fikret'i, yeni ve daha doğru bir görüşle ele aldığımı sanıyorum. Vardığım netice, mevcut kanaatlerin tam zıddı. Fikret içtimâî değil, ferdi bir şair. Burada Namık Kemal'de tuttuğum metodun aksini tuttum. Fikret'in verasetine, hastalığına kadar gittim. Ruhî tekâmülünü, her şiirinde adım adım takip ettim. Sabri Esat beğeniyor. Bakalım başkaları ne diyecek? Fikret'in talebeleri ve dostları var (Adnan Bey, İsmail Hikmet Bey). Bunlar Fikret'in başından beri vatanperver ve büyük şair olduğuna iman etmişler. Fikret faziletli şair deyip içinden çıkıyorlar. Ben Fikret'in 1312'den sonra ruhi bir değişme geçirdiğini tespit ettim. Bu tarihten önce Fikret, nikbinlerin nikbini ve Abdülhamid'e sitayişnameler yazıyor. 1312'ye kadar ferdi pesimist, ancak bu tarihten sonra içtimâî hisleri terennüme başlıyor."¹⁸

16 Mayıs 1945 tarihli mektupta metodu Sorbonne etütlerinden aldığını, ayrıca bu konuda on kadar eser okuduğunu ifade ediyor ve bu metodun önemini şöyle belirtiyor:

212

"Fakat ben bu metodu Sorbonne etütlerinden aldım. Bu mesele-ye yanaşmak için hiç olmazsa on eser okudum. Sadece Sabri Esat bunun orijinalitesini takdir ediyor. Edebiyata psikolojinin, stiliğinin, estetiğinin metotlu bir şekilde tatbikini denemek zamanı çoktan geldi. Sosyolojik ve tarihî metot bana kâfi gelmi-yor..... Ben bilhassa eseri, bünyeyi, ruhu yakalamak istiyorum"¹⁹

Yukardaki metinde bahsedilen metot, Mehmet Kaplan'ın *Şiir Tahlilleri*'nde kullandığı bakış tarzını ve yöntemini de hazırlamıştır. Aşağıdaki alıntılar bunu daha açık gösterecektir.

Şiir Tahlilleri: Metin ve eser üzerinde yoğunlaşmak isteyen, dikkatini edebî esere yönelten Mehmet Kaplan, şiirler üzerinde çalışmaktadır. Böylece tahlil metodunu geliştirir ve *Şiir Tahlilleri* adlı çalışmasını hazırlar. Bu çalışmayı 1952 yılında profesörlük takdim tezi olarak sunar. Çalışma 1954 yılında kitap olarak basılır. Bundan sonra bu metotla ders vermeye ve araştırma yapmaya devam eder. Daha sonra *Şiir Tahlilleri*'nin yeni baskıları, hep yeni çalışmaları da içine alarak, genişletilmiş olarak yapılır.

Kitabın ilk baskısında Servet-i Fünun'la ilgili üç şiir ele alınmıştır. Bunlar *Elhân-ı Şitâ* (Cenap Şahabettin), *Sis* ve *Halûk'un Âmentüsü* (Tevfik Fikret) adlı şiirlerdir. Sonraki baskılarına Servet-i Fünun ve II. Meşrutiyet devirlerinden başka metinler de ilave edilmiştir. Servet-i Fünun'la ilgili

şiiirler şunlardır: *Ölümünden Sonra* (Hüseeyin Siret Özsever), *Öksüz Ahmet* (İsmail Safa), *Küçük Şeyler* (Ali Ekrem Bolayır), *Benim Semâ-yı Hayâlîm* (Faik Âli Ozansoy), *Dâüssıla* (Süleyman Nazif), *Beyaz Gölgeler* (Celâl Sahir Erozan).

Kaplan kitabın önsözünde takip ettiğı metodu açık ve net olarak anlatmıştır.

"Metin tahlili denilen" usulün "edebî eseri, edebiyat tarihinden daha iyi" kavradığını, çünkü burada "edebî eserin bizzat karşımızda" olduğunu, metinle ilgili "müşahhas" bilginin ancak bu suretle elde edilebildiğini belirtir²⁰ (1954: I). "Metin tahlili, devirleri ve şahsiyetleri en iyi ifade eden münferit eserleri incelemek suretiyle, bizi bir devrin veya şahısların mahremiyetine daha ziyade yaklaştırır."²¹

Kaplan edebî eserde sanatkârın seçtiğı ve kullandığı her malzemenin sanatkârın şahsiyetini açıkladığını söyler. Bu malzemeyi "mevzu, kompozisyon, fikir, hayal, âhenk" diye sıralar. Bunların aynı zamanda devri de gösterdiğini ilave eder. Çünkü "devrin ruhu müellifin ruhuna, oradan eserine" aksetmektedir. Üslup ise "teferruatına varıncaya kadar, ferdi veya içtimâî davranış tarzının ifadesidir."²²

"Çeşitli şahsiyetlere ait metinler, kronolojik bir sıra içinde ve mukayeseli olarak incelenecek olursa, bunlarda nesillerin ruhunun zamanla nasıl değiştiğı açıkça görülür. Böyle bir mukayese, bize devirlerin ve şahsiyetlerin orijinal taraflarını, tem ve üsluba ait müşahhas misaller vasıtasıyla çok güzel gösterir. Bu suretle, başka bir yoldan edebiyat tarihine yaklaşmış oluruz"²³

213

Elhân-ı Şitâ'da mukayeselerle edebiyat tarihini hatırlatan Kaplan resim ve musikinin öneminden bahseder. Şiir, içindeki müzikal unsurlara göre tahlil edilir.

Kaplan, Hüseeyin Siret'in *Ölümünden Sonra* şiirini güzel bulur. Şairin burada ses ve hayal oyunları yaptığını, "onlar vasıtasıyla duygu, yaşayış tarzı, sevgili ve onun içinde bulunduğu dünya"yı ortaya koyduğunu, böylece sanatla hayatı birleştirdiğini ve "bizde derin bir güzellik duygusu" yarattığını söyler.²⁴

Kaplan, Süleyman Nazif'in 1921'de yazdığı *Dâüssıla* şiirini Servet-i Fünun estetiğine bağlar. Şiirde vatan teminin, güzellik duygusuna önem verilerek işlendiğini söyler. Şiirin tahlilinde, Servet-i Fünun estetiğinin Süleyman Nazif üzerindeki tesiri aşağıda olduğu gibi birkaç yerde belirtilir:

"Şiir, bilhassa o devir için hitabet ve aşırı duyarlılığa çok elverişli bir konuya dayanmakla beraber, oldukça ölçülü bir dille ve gü-

Süleyman Demirel, A. Sebahattin Özbek, İhsan Doğramacı, Ferit Melen, Faruk Timurtaş ile bir toplantıda

214

zellik duygusuna önem verilerek yazılmıştır. Mizaç ve karakter bakımından Namık Kemal'i hatırlatan ve gençlik yıllarında onun tesiri altında kalan Süleyman Nazif'in basmakalıp bir vatan edebiyatına düşmeyişinin başlıca sebebi, Servet-i Fünun nesline mensup olması ve bu neslin estetik görüşlerini benimsemesidir. Şiirde vatanseverlik duygusu, Servet-i Fünunculara has ince bir tabiat ve güzellik duygusu ile birleştirilmiştir."²⁵

...

"Daüssıla şiirinde insan olarak sadece şairin kendisi vardır. Şiir, zamirlerden de anlaşılacağı üzere ben şiiridir. Şair vatani beşerî bir dünya olmaktan ziyade, güzel bir tabiat manzarası olarak görmüştür. Mekânın zaman ve insana galip gelmesi Süleyman Nazif'i Servet-i Fünunculara yaklaştıran başka bir çizgidir."²⁵

Mehmet Kaplan bu çalışmalarının oluşumunu Âli Ölmezoğlu'na yazdığı mektuplarda anlatıyor:

Metin incelemeleri için Sorbonne etütlerinden faydalandığını ifade eden Mehmet Kaplan Türk edebiyatına bu metotlarla bakmak ve incelemek ister. 18 Kasım 1946 tarihli mektupta ne yapmak istediğine karar ver-

miştir. Artık zihninde bir fikir oluşmuştur. Bu konuyu ayrı bir ders olarak teklif etmeyi düşünür.

“Ben metin tahlili üzerinde durmak istiyorum. Belki bunu ayrı bir ders olarak teklif edeceğim. Metin tahlili yahut stilistik bana çok mühim görünüyor. Avrupa’daki son edebî tetkik usulleri tamamen bu noktaya doğru yürüyor..... Her şeyi eserin içinden çıkarmak ve edebî eseri bir vesika değil, bir sanat eseri telakki etmek.”²⁷

14 Şubat 1947 tarihli mektuptan anlıyoruz ki Kaplan metin tahlili konusunda bazı hazırlıklar yapmış, çalışmalarını ilerletmiştir. Bunları kitap hâlinde neşretmeyi düşünmektedir.

“Üslup ve şiir tahlili mevzuları beni hayli işgal etti. Bu sene sonunda yirmi kadar şiir tahlilini kitap hâlinde neşretmeyi düşünüyorum.”²⁸

Cenab Şahabeddin’in Şiirlerinde Pitoresk: Kaplan, Cenab’dan önce Türk edebiyatında pitoreskin yerini ve durumunu ortaya koyar. Cenab’da resim fikrinin hâkim olduğunu belirtir.

“Cenab’ın şiirleri kronolojik olarak gözden geçirilirse, bütün denemelerinin gayesinin resim yapmak olduğu görülür... Cenab’ın bu çalışmalarından Fikret ve Haşim çok istifade etmişlerdir. Onların kendi mizaçlarına ve dünya görüşlerine göre tâdil ettikleri, normal ve tabii bir hâle koyduktan resim fikri, yeni Türk şiirinin bünyesini tamamiyle değiştirmiştir. Yahya Kemal ve Tanpınar’ın şiirlerinde de pitoreskin mühim bir yer tuttuğu malumdur. Cenab’ın çok aşırıya giden denemeleri olmasaydı, Türk şiiri, Batı şiirinin de esaslı unsurlarından birini teşkil eden bu tasvir kabiliyetini kolay kolay kazanamazdı. Hâmit ve Ekrem’in şekilsiz ve kıvamsız, fikrî ve hissi manzumelerinden sonra, Cenab’ın şiiri plastik bir madde gibi işleyen denemelerine ihtiyaç vardı. Onun bu denemeleri nasıl yaptığını anlamak, Türk şiir tarihinin bir cephesini aydınlatılabilir.”²⁹

Kaplan, Cenab’ın şiirlerini, alegoriler, ev içi tasvirleri ve tabiat manzaraları olmak üzere üç grupta toplar. Her bir bölümü kronolojik olarak ele alır ve tahlil eder. Bu bölümlerde Cenab’ın pek çok şiirini içindeki resim unsurları bakımından inceler. Türk edebiyatındaki diğer şiirlerle mukayese eder ve Cenab’ın yapmış olduğu yenilikleri belirtir. “Aynı şeyi değişik imajlarla anlatmak, Cenab’ın başlıca özelliğidir” hükmüne varır.³⁰

Yazının sonunda diğer devirlerle mukayese ederek Türk şiir tarihi içinde Cenab'ın yerini ve rolünü ortaya koyar. Bu arada Divan şiiriyle de karşılaştırır ve Cenab'ın imajlarının orijinal olduğunu söyler.

"Cenab'ın bütün şiirlerinin içi böyle küçük küçük bir yığın imajla doludur. Bunlar gösterir ki, onun manzumeleri sadece bütün itibariyle değil, teferruat bakımından da resme has bir karakter taşır. Bunlar Cenab'ın şiirlerini son derece süslü gösterirler. Sürekli imajlardan örülmüş olan bu üslupla Divan üslubu arasında bir benzerlik vardır. Divan üslubu da imajlarla yüküdür. Yalnız, Divan üslubunun nescini dokuyan imajlar, umumiyetle klişe ve orta malı olduğu halde, Cenab'ınkiler yeni ve orijinaldir."³¹

Kaplan hüküm ve değerlendirmelerine mukayeselerle devam eder. Cenab'ın şiirlerini, Cumhuriyetten sonraki şiir zevki ile mukayese eder ve günümüzde bu kadar süsten hoşlanılmadığını şöyle belirtir:

"İkinci Meşrutiyet'ten sonra, yalnız kelime bakımından değil, zevk bakımından da halk şiirinin sade güzelliğine dönen Türk zevki, bugün bu kadar fazla süsü kaldıramıyor. Yahya Kemal'in "Ses" şiirini okuyan Cenab Şahabeddin bunda ne var diye sormuş. Sadelik ona âdeta şiirin ortadan kalkması gibi görünmüş. Cumhuriyet devri şairleri sadelik bakımından Yahya Kemal'den de ileri gittiler. Bazıları şiirden benzetmeyi tamamen kaldırdılar. Eski Türk edebiyatındaki aşırı süslülük onları edebiyatsız edebiyat adını verdikleri alelade konuşmaya kadar götürdü. Cenab'ın zevki ile bugünün zevki birbirine tamamiyle zıt iki kutup teşkil eder."³²

216

Burada Cenab'ın Yahya Kemal'in şiir tarzını anlamaması, Türk şiirinde Cumhuriyetten sonra gelinen nokta ve zevk değişimini belirtmesi ve yorumlaması dikkate değer. Bu hüküm ve yorumlar, tespit ve mukayeseler Cenab'ın şiir anlayışını ve daha sonraki zevk değişmesini ve sanat görüşünü, bütün farkları ve gerçekliğiyle ortaya koyan, vurgulayan orijinal hükümlerdir.

Cenab Şahabeddin'in Şiirlerinde Ses ve Müzik: Kaplan Cenab'ın varlıkla ilgili düşüncelerini belirtir ve onun Fikret'ten farklı olduğunu söyler: "Cenab için varlık, yaşanan bir şey olmaktan ziyade, seyredilen ve iştirilen bir şeydir. Bu bakımdan o, hayatın trajedisini bütün şahsiyeti ile kavrayan Tevfik Fikret'ten ayrılır," der.³³

Sonra bütün Servet-i Fünuncular için musikinin önemini anlatır ve buna dair eserlerinden örnekler verir:

"Yalnız Cenab değil, bütün Servet-i Fünuncular, nazımda ve nesirde musikiye, hem konu, hem üslup tekniği olarak büyük ehemmiyet vermişlerdir. Halit Ziya hemen hemen her romanında, bir münasebetle musikiden bahseder. Kahramanları umu-

miyetle musikiye âşinadır. *Mai ve Siyah* romanı Ahmet Cemil'in hayatının ilki safhasına tekabül eden, mai ve siyah adını verebileceğimiz iki musiki parçası ile başlar ve sona erer.³⁴

Bu konuda Cenab'la Tefvik Fikret, Halit Ziya, Mehmet Rauf, Hâmit ve Rezaizade arasında mukayeseler yapar ve değerlendirmelerde bulunur.

Kaplan, Cenab ve diğer Servet-i Fünuncuların musikiye ne kadar önem verdiklerini anlatır. Romanlarında musikiye ve musikişinaslara yer verdiklerini, Cenab'ın musiki ile ilgili yazılar yazdığını belirtir.

"Yaşadıkları devir ve aldıkları terbiye icabı, dinî, siyasi ve sosyal duygulardan çok estetik bir hayat görüşüne sahip olan Servet-i Fünuncular, bütûn güzel sanatlarla beraber musikiyi de başlıca zevk ve saadet kaynaklarından biri yapmışlardır. Sanat onlar için hayatın yerini tutan, hayattan daha güzel ve ulvî bir varlıktır. Bundan dolayı bu neslin eserleri hem estetik düşünce, hem de estetik meziyetleri bakımından daha önceki nesillerinkinden çok üstündür. Halit Ziya ve Mehmet Rauf'un romanlarında Batı'nın musikişinaslarından ve eserlerinden bahsedilir. Servet-i Fünun mecmuasında musikişinaslara dair makaleler neşrolunur. Cenap Şahabettin de musikiye, musiki ile edebiyat arasındaki münasebetlere dair birçok yazılar yazar."³⁵

217

Kaplan Cenab'ın bir yazısından uzun bir alıntı yapar. Burada Cenab, Fransız şairlerinin âhenk merakından bahsetmekte ve bunda Wagner müziğinin tesiri olduğunu söylemektedir.

Kaplan, Cenab'ın ilk şiirlerinde Hâmit tesiri olduğunu belirtir ve bu hükmünü örnekler üzerinde gösterir. Bu arada şiirlerdeki alliterasyon, onomatope gibi âhenk unsurlarından bahseder, örnekler verir. Hâmit'in (*Külbe-i İştîyak; Kürsî-i İstîğrak*) ve Ekrem'in (*Nağme*) şiirleriyle mukayeseler yapar.

Kaplan, Cenab'ın şiirlerini ele alarak musiki bakımından inceler. Sonra şairin 1313 yılında yazdığı dört şiirini diğerlerinden ayırır. Bunlarda resimle musikinin birleştirildiğini söyler ve bunları üstün bulur. Bunlar "Temâşâ-yı Leyâl", "Temâşâ-yı Hazan", "Elhân-ı Şitâ" ve "Yakazât-ı Leyliyye" adlı şiirlerdir. Kaplan "Yakazât-ı Leyliyye" şiirinin Türk edebiyatında musikiyi işleyen en güzel örneklerden biri olduğunu söyler.³⁶

Kaplan, Cenab'la Halit Ziya (*Mai ve Siyah*) ve Yahya Kemal (*Kar Musikisi, İtrî*) arasında mukayeseler yapar ve Cenab'ın orijinal olduğunu belirtir. Fakat II. Meşrutiyetten itibaren edebiyatta zevkin değiştiğini ve şiirde, edebiyatta farklı bir yola girildiğini de ilave eder.³⁷

Cenab Şahabeddin ve Nesir Sanatı: Nesrin tarihçesi anlatılır. Tanzimattan önceki nesrin özellikleri kısaca belirtilir. Tanzimattan itibaren nesir dört bölümde ele alınır: 1. Tanzimat nesri, 2. Servet-i Fünun, 3. II. Meşrutiyet Sonrası ve Türkçüler, 4. Son yıllar (Devrik tümceciler). Her bir devrin özellikleri kısaca belirtilir (Burada tarihi bakışla kronolojik bir sıra takip edilmiştir).

Kaplan, Cenab'ı ele alarak Servet-i Fünuncular içinde nesir üzerinde en çok kafa yoran kişinin Cenab olduğunu söyler. Onun "birçok makalelerinde, nesrin meselelerini teferruatıyla incelediğini ve oldukça sağlam esaslara dayanan bir nesir estetiği" kurduğunu belirtir. Cenab'ın görüşlerini ve tekliflerini ortaya koymak istediğini söyler. Cenab'ın beğenmediği nesir tarzlarını ve nesirde yapmak istediklerini şöyle anlatır:

"O devirde resmi kitabette kalıntısı hâlâ devam eden eski inşanın aleyhinde bulunan Cenab, Muallim Naci'nin mükemmel hâle getirdiği düz ve açık nesir üslubunu da beğenmiyordu. Birincisinin son derece suni olmasına mukabil, ikincisini tabii, fakat vasat düşüncenin akışına uygun, sanat ve güzellikten mahrum buluyordu. Alelade nesir ile edebî nesir arasında derin bir fark gören Cenab, yeni ve sanatkârâne bir nesrin esaslarını aradı. Gerçi eski inşa da sanat endişesinden doğmuştu; fakat onun tekabül ettiği sosyal şartlar ve hayat görüşü tamamıyla değiştiği için bugün o tarzda meramını ifade etmek gülünç bir hâle gelmişti. Yeni sanat anlayışına uygun yeni bir nesir yaratmak lâzımdı."³⁸

218

Cenap yazılarında "üslupla yaşanan çağ arasında sıkı bir münasebet kura-
rak" görüşlerini belirtir. Üslupla devir, üslupla zihniyet arasında münasebet kuran ve üslubun zamanla değiştiğini, devire göre farklı karakter arzettiğini söyleyen Cenab, üslupla ilgili Türk ve Batı edebiyatından çeşitli örnekler verir, mukayeseler yapar... Kaplan, Cenab'ın görüşlerini ayrıntılı olarak ortaya koyar ve değerlendirir.³⁹

"Bir Makalenin Hayatı" başlıklı yazısında Cenab "nesirde mükemmeliyete erişmenin ne kadar güç olduğunu" anlatmaktadır.⁴⁰ Kaplan o makaleyi bir buçuk sayfada özetler. Cenab'ın halk edebiyatından faydalanmadığını, çünkü onu edebiyat-ı avam diye küçümsediğini söyler.⁴¹

Kaplan, Cenab'ın üslupta değişiklik ve yenilik ihtiyacı üzerinde durduğunu ve yeni bir üsluba ihtiyaç duyduğunu belirterek zaman içinde Cenab'ın üslubunun da daha sonra eskidiğini ve tesirini kaybettiğini şöyle ifade ediyor:

"...mevcut dile dokunmadan, üslupta değişiklik yapmadan yeni bir hayat görüşü, yeni bir sanat eseri ortaya konulamaz. Fakat

yine Cenab'ın ileri sürmüş olduğu prensipler icabı her neslin vücuda getirdiği üslup ve ifade tarzı zamanla eskir ve ilk tesirlerini kaybeder. O vakit başka duygu ve düşünceleri haiz yeni bir nesil meydana çıkar, o da kendisine has bir üslup yaratır. İşte bu şekilde bir milletin edebiyatı durmadan değişir ve yenilenir."¹²

Kaplan, bu gerçeğe rağmen Servet-i Fünuncuların yaptığı yeniliklerin tamamen kaybolmadığını, boşa gitmediğini de belirtiyor:

"Servet-i Fünuncuların muhteva ve üslupta vücuda getirmiş oldukları yenilikler şüphesiz tamamıyla kaybolmuş, boşa gitmiş sayılmaz. Bunlardan bazıları başka bir şekilde girerek İkinci Meşrutiyetten sonra gelişen yeni edebiyat hamlesine karışmış ve onların içinde erimiştir."¹³

Mai ve Siyah Romanının Üslubu Hakkında: Kaplan, *Mai ve Siyah* romanında Ahmet Cemil'in üslup hakkındaki sözlerinden alıntı yaparak yazısına başlar. Sonra bunun, yalnız Halit Ziya'nın değil bütün Servet-i Fünuncuların görüşü olduğunu belirterek şöyle der:

"Burada, orijinal bir üslubun nasıl doğduğu âdeta elle tutulur bir şekilde gözükmemektedir. Yeni duyguları olan bir yazar, onları anlatmakta güçlük çekince, yeni ifade şekilleri, hayaller ve semboller yaratır.

Bu sıkıntıyı, daha önce, Türk edebiyatında birçok yeniliklerin öncüsü olan Abdülhak Hâmit de hissetmiştir. *Makber* mukaddimesindeki şu satırlar Ahmet Cemil'in cümlelerini kuvvetle hatırlatır."¹⁴

Hâmit'in *Makber* mukaddimesindeki sözlerinin de bir üslup arayışından kaynaklandığını belirtir. Burada Hâmit şiiri tarif ederken kelimelerin, ifade tarzlarının duyguları anlatmaya yetmediğini söylemektedir. Kaplan, Hâmit'in dilini Servet-i Fünuncularınki ile mukayese eder:

"Hâmit'in *Makber* ile Türk şiirine bir yenilik getirdiğine hiç şüphe yoktur. Burada bir Türk şairi, ilk defa kendi şahsî duygularını, herkesten ayrı bir şekilde ifade etme cesaretini göstermiştir. Fakat dile duygu kadar ehemmiyet vermediği için, mükemmeliyete ulaşamamıştır. Servet-i Fünuncuları Abdülhak Hâmit'ten ayıran taraf, duygu ile beraber dil veya üsluba da aynı derecede ehemmiyet vermeleridir."¹⁵

Kaplan, bu metinlerde hareket noktasının duygu olduğunu söyler. Hâlbuki "dil, iç cephesiyle ruha, dış cephesiyle maddeye bağlı bir varlıktır. Duygu veya düşünce, dil ile ifade olunduğu zaman ses ve yazı şekline girmek suretiyle maddî bir şekil almaktadır. "Dil ancak ruhu yahut insanı ifade ettiği zaman sanat haline gelir." Kaplan "Ahmet Cemil'in ideali işte

budur” der.⁴⁶

Kaplan Servet-i Fünuncuların yalnız duygu noktasında kalmadıklarını belirterek onların kendilerini ifade edecek devrine uygun yeni ve orijinal bir üslup yarattıklarını belirtir. Onların üsluplarının teşbih ve istiareyle yüklü süslü görünüşüne aldanmamak lazım geldiğini belirtir ve bu konuda şöyle der:

“Edebî sanatlarla ifade ettikleri duygular arasındaki münasebet gözönüne alınmadığı takdirde Servet-i Fünuncuların yarattıkları üslup hakkında aldanılabilir. Üslup, bazılarının zannettikleri gibi yazarların kullandıkları kelime, teşbih, istiare ve mecazlardan ibaret değildir. Onlar tek başına bir mana ve değer taşımazlar. Üslup, muhteva ile dil arasındaki münasebettir. Bundan dolayı, bir yazar veya neslin üslubundan bahsederken sadece onların kullandıkları dil ve edebî sanatlardan bahsetmek bir mana ifade etmez. Mühim olan ifade ile muhteva, başka bir deyimle üslup ile duyuş tarzı arasındaki münasebeti bulmaktır.”⁴⁷

Kaplan, *Mai ve Siyah* romanının üslubunun dikkatle incelenmeye değer olduğunu belirtiyor ve onu Tanpınar (*Huzur*) ve Sait Faik’le (*Semaver*) mukayese ediyor. Recaizade’nin bu konudaki düşüncelerine yer veriyor. Halit Ziya’nın tercüme ve üslup konusundaki düşüncelerini özetliyor. Halit Ziya’nın *Mensur Şiirler* adlı eserinden bahsediyor ve Ahmet Mithat’ın üslubunun özelliklerini hatırlatıyor. Halit Ziya ile Ahmet Mithat arasındaki büyük farkı belirtiyor. Halit Ziya’nın “*son asır Türk nesir tarihi*” içinde bir çığır açtığını ifade ediyor. Halit Ziya’nın “*hayata ve edebiyata bakış tarzının tamamıyla sanatkârane*” olduğunu vurguluyor.⁴⁸

Kaplan, Halit Ziya’nın üslup özelliklerini romandan aldığı pasajlar üzerinde gösterir, sanatkârane üslubun bütün ipuçlarını verir. Halit Ziya’nın hayata bakışıyla ve sanat anlayışıyla münasebet kurar. Burada sanatkârane bir üslubun özelliklerini, inceliklerini bütün ayrıntılarıyla somut bir şekilde görürüz. Böylece eserden sanatkâra ve devire gitmiş oluruz.

Bu yazıda üzerinde durulması gereken önemli bir nokta daha vardır. O da Kaplan’ın Servet-i Fünun devri hakkındaki yorumu ve Servet-i Fünuncularla padişah II. Abdülhamid arasında kurduğu münasebettir.

Kaplan, romandaki üsluptan hareket ederek eserle devir arasında münasebet kurar ve bu tasvirlerin, sıfatların durağan bir hayatın ifadesi olduğunu belirtir. Bunu *can sıkıntısı* ve *oyalanma* diye ifade eder.

“Halit Ziya ve Servet-i Fünuncular bu teferruatlı tasvir ve tahlil metodunu batılı romancılardan öğrenmişlerdir. Fakat kanaatime

göre, onların bu metodu sevmelerinde ve benimsemelerinde devrin de rolü vardır. II. Abdülhamid devri hayatta hiçbir harekete müsaade etmeyen sıkı bir baskı devridir. Bu devirde aydınların aldığı tavrı -dışarı kaçan ihtilâlciler müstesna- umumiyetle Ahmet Cemil'den farksızdır. Onlar da seyredeler, müteessir olurlar ve hayal kurarlar. Devrin hâkim vasfı can sıkıntısıdır. Mehmet Rauf, *Eylül* romanında, bu can sıkıntısını kuvvetle tasvir etmiştir. Hareket etmeyen ve canı sıkılan insanlar, zamanı öldürmek için oyalanırlar. Oyalanma kelimesi ile oya arasında bir münasebet vardır. *Aşk-ı Memnu* romanının kahramanı Adnan Bey, boş zamanlarını oymacılıkla geçirir. Devrin hem hâkimi, hem mahkûmu olan II. Abdülhamid'in iyi bir oymacı olması tesadüf eseri değildir. Hareket kabiliyetini kaybeden hükümdarın da canı çok sıkılıyor ve oyalanmak için oyma yapıyor veya polis romanları okuyordu. Zamanın âdeta durduğu böyle bir durumda en küçük nüansa önem verilir. Büyük aksiyonlar ince duyguları yok eder. Ne Ahmet Cemil, ne Adnan Bey hareket adamları değillerdir. Onların bütün davranışlarında kadınlara has bir incelik ve zarafet vardır. Halit Ziya'nın en çok sevdiği ve tekrarladığı kelimelerden biri zarif ve mini mini'dir. Onun bütün romanları zarif ve mini mini eşyalar, tavırlar, jestler, duygular ve hayallerle doludur."¹⁹

Yukardaki metinde çok orijinal bir felsefi bakış vardır. Bunu belirtmek için metinde geçen bazı tespit ve hükümleri tekrarlamak ve üzerinde durmak istiyorum. Kaplan, Halit Ziya'nın ve Servet-i Fünuncuların "*bu teferruatlı tasvir ve tahlil metodunu Batılı romancılarından*" öğrendiklerini belirtir. Fakat bunda devrin de rolü olduğuna işaret eder. Çünkü II. Abdülhamid'in baskılı idaresi, serbestçe harekete ve düşünmeye müsaade etmemektedir. Kaplan bu devrin hâkim vasfının "*can sıkıntısı*" olduğunu söyler. Bu gerçek, roman kahramanlarına da sirayet etmiştir. *Aşk-ı Memnu* romanındaki Adnan Bey boş vakitlerinde *oymacılık* yapar. Padişah II. Abdülhamid ise "*devrin hem hâkimi hem mahkûmudur*" ve bu yüzden o da oyma yapar ve polis romanları okur. Çünkü hükümdar "*hareket kabiliyetini*" kaybetmiştir. Burada insanların tam manasıyla hür ve bağımsız olmadığına işaret edilmektedir. Kaplan bu yorumunu doğrulayacak örnekler de veriyor. Halit Ziya'nın "*zarif*" ve "*mini mini*" kelimelerini çok kullandığını, ayrıca bütün romanlarının "*zarif ve mini mini* diye tasvir edilebilecek "*eşyalar, tavırlar, jestler, duygular ve hayallerle*" dolu olduğunu belirtiyor.

Kaplan'ın bu kadar ince düşünmesi, kelimeler üzerinde oynaması (oya ve oyalanma gibi) felsefeden gelmektedir. Kaplan felsefeye meraklıdır ve zengin bir felsefe birikimine sahiptir. Hayatı boyunca okuyarak, yeni

akımları ve kitapları takip ederek bu bilgisini derinleştirmiş ve zenginleştirmiştir. Bütün bu birikimini incelediği metinler üzerinde kullanması ve onları felsefi bir yaklaşımla yorumlaması, Türk edebiyat araştırmacılığına farklı bir boyut kazandırmıştır.

Halit Ziya Uşaklıgil: Bu arada Kaplan'ın kaleme almış olduğu bir ansiklopedi maddesinden de bahsedelim. 1948 yılında yazılmış olmasına rağmen bu makaleyi burada ele alıyoruz. Çünkü ansiklopedi maddesi olduğu için farklı ve klasik tarihî metotla yazılmış olmasına rağmen Kaplan burada da düşünce ve yorumlarını belirtmeyi, katmayı ihmal etmemiştir. Bunlardan onun şu görüşünü zikretmekle yetinelim. 1948 yılında *İslam Ansiklopedisi*'ne yazdığı "Halit Ziya Uşaklıgil" maddesinde Servet-i Fünun'la ilgili dikkat çekici bir yorumda bulunur ve Servet-i Fünuncuların edebî beyanamesinin olmadığını, fakat *Mai ve Siyah* romanının "bütünüyle edebî bir beyanname" sayılabileceğini söyler.⁵⁰

SONUÇ: Mehmet Kaplan bütün araştırmalarında edebî metinden hareket eder. Değerlendirmelerini, incelediği metne dayanarak yapar. Bu suretle eserdeki malzemeye göre modern eleştirinin bütün metotlarından faydalanır.

222

Tevfik Fikret kitabında psikoloji ve stilistik metotlarını kullanır. Fikret'in biyografisini anlatırken mizacını inceler ve zaman içinde mizacındaki değişimleri tespit eder. Fikret'in psikolojisiyle fizyolojisi arasında münasebet kurar. Fikret'in mizacındaki değişmeyi, bir ölçüde irsiyete bağlar. Din değiştirmenin şahsiyet üzerindeki tesirlerini de inceler. Bu kısımda şiirlerine de dayanılmakta, Fikret'in şiirlerine yansıyan psikoloji ve mizaç belirtilmektedir. Eserde kronolojik bir sıra takip edilir ve sık sık devirle, şahsiyetlerle mukayeseler yapılır.

Kitabın üslup kısmı dikkate değer bir orijinallik ve yenilik taşır. Fikret'in şiirlerindeki üslup, 16 maddeye göre incelenmiştir. Bu maddelerin Mehmet Kaplan tarafından belirlendiği, malzemeye ve üslup unsurlarına göre tespit edildiği anlaşılmaktadır. Burada isim, sıfat, zamir, fiil gibi gramer unsurlarının yanında, ritim, ses, armoni gibi ahenk unsurlarına da yer verilmiştir. Her bir maddeden şairin mizacına, duygu ve düşünce dünyasına, hayat görüşüne gidilmiştir. En önem verilen kısım ise cümle, yani sentaktır. Çünkü cümle incelemede, gramer yapısını manaya, muhtevaya bağlayan, sanatkarın mizacını ve hayata bakışını daha müşahhas bir şekilde ortaya koyan bir madde olarak ele alınmıştır. Kaplan burada cümlenin önemini belirtir. Bütün bunlardan sanatkarın mizacına, şahsiyetine ve sanatına gider.

Şiir Tahlilleri kitabında (özellikle Servet-i Fünun şiirlerinin incelenmesinde) stilistik ve estetik metotların ağır bastığı görülür. Kitap kronolojik bir sıra takip eder ve metinler mukayeselerle birbirine bağlanır.

Yukarıda ele alınan dört makalede de genel olarak estetik metot kullanılmıştır. Çünkü Kaplan'ın da bir yazısında işaret ettiği gibi "*metodu malzeme tayin eder.*" Servet-i Fünuncuların estetik bir pencereden dünyaya bakmaları ve meydana getirdikleri eserlerde estetik bakımdan titizlik göstermeleri, eserlerinin estetik bakışla değerlendirilmesini zaruri kılmaktadır. Kaplan bu yazılarında, malzemenin imkân verdiği ölçüde, estetik ve stilistik metotları kullanır. Tarihi tenkidin kazandırdığı kronoloji kavramını her zaman göz önünde tutarak mukayeseler yapar, edebiyat tarihi için yeni ve orijinal hükümlere ulaşır.

Kaplan, zaman içinde geliştirdiği ve olgunlaştırdığı metodunu, 1978'de yazmış olduğu *Hikâye Tahlilleri*'nin önsözünde şöyle anlatır:

"Metin tahlili metodu edebiyatın gaye ve mahiyetine en uygun olan metottur. Zira, edebî eser, ancak kendi içinde organik bir bütün hâline geldiği zaman, güzellik ve mükemmeliyete ulaşır. Bu bütünlüğü haiz olmayan eserler başarılı sayılmazlar."⁵¹

Metin tahlili metodu tek ve mutlak değildir ve formüllere bağlanamaz. Bunu şöyle açıklar:

"Metin tahlili metodu'nun her esere uygulanabilecek formülleri yoktur. Orijinal olan her eser, başkalarından ayrıldığına göre, incelenirken, metodun eserin özelliğine göre ayarlanması tabiidir."⁵²

Kaplan eserden insana ve hayata gider. "Mükemmel bir edebî eser, insanı bütünüyle veren eserdir", der. Bunun için de "edebî eseri inceleyen, ondaki bütün unsurları ve bunlar arasındaki münasebeti incelemelidir."⁵³

Kaplan modern tenkidin getirdiği edebî eser bir yapıdır, edebî eser kendi içinde bir bütündür, anlayışından hareket eder.

Tevfik Fikret kitabında Devir-Şahsiyet-Eser sırası takip edilmiştir. Önce devir genel hatları ve özellikleriyle verilmiş, sonra sanatkarın şahsiyeti üzerinde durulmuştur. Fakat bütün bu değerlendirmeler eserden hareket edilerek yapılmıştır. *Şiir Tahlilleri I* kitabında şiirleri tek tek ele alarak eserden şahsiyete ve devire gidildiği görülmektedir (Buna da Eser-Şahsiyet-Devir diyebiliriz). Her iki bakışta da eserin hâkim olduğu ve araştırmayı yönlendirdiği tartışılmaz. Hareket noktasını eser teşkil eder. Bütün hüküm ve yorumlar eserden hareket ederek, eseri iyice anlayarak ve inceleyerek mümkün olur. Bu, Mehmet Kaplan'ın uyguladığı ve geliştirdiği sistemdir.

1967 Münih'te

224

Bu yapının unsurları vardır. Bunların başında kompozisyon fikri gelir. Kompozisyona çok değer veren Kaplan incelediği metinlerde önce birlik ve bütünlük arar. Bunu da "*organik bütünlük*" diye ifade eder. Ele aldığı her metni kompozisyon bakımından inceler. Kaplan'a göre kompozisyon, yalnız bir düzen değil aynı zamanda sanat eserinde mutlaka olması gereken estetik bir ölçüdür.

Kaplan bu konuda ölçülü olmak gerektiği düşüncesindedir. Kompozisyon, nizam ve düzen belli bir ölçüde olmak zorundadır. Ona göre aşırı düzen, yaratıcılığa mani olur. Çünkü aşırı düzen ruhu öldürmektedir. Hâmit'in yaptıklarını kahramanca bulur ve kendi fikirlerini şöyle ifade eder:

"Politik ve sosyal sahada hürriyet çağırını açan Namık Kemal'in arkasından Hâmit, duyma, düşünme, hayal kurma ve ifade etme hürriyetini ilân etti. İnsan ruhunun el değmemiş, bereketli karışıklığına kendini bırakmaktan korkmayan Hâmit'in, dile ve üsluba meydan okumasında, ben bir kahramanlık buluyorum. Nizam iyi bir şeydir; fakat ruhu öldürmemelidir. Nizam ruhu öldürmeye başladığı zaman, onu yıkmak bir vazife olur."⁵⁴

Kaplan, resim ve musikinin kompozisyon fikri kazandırdığını söyler.

"Resim ve musiki, kompozisyon fikrini değiştirir. Sadece düşünce ve duygusuna kendisini terkedemeyen bir insan, asla kompozisyon fikrine erişemez. Düşünce ve duygu, esas itibarıyla anarşiktir; insan ruhu, daima hercümerç halindedir. Ona ancak, güzel sa-

natlar şekil verebilir...Resim ve musikinin terbiyesini alan, Batı edebiyatında şeklin önemini gören Servet-i Fünuncular, eserlerinin ini ve dışını büyük bir titizlikle düzene soktular.”⁵⁵

Bu yapının bir başka unsuru dil ve üsluptur. Dil ve üslup, yalnızca kelimeler yığını veya teşbih, istiare, mecaz gibi edebî sanatlar silsilesi değildir, sanatkârın duygu ve düşünce dünyasının, mizacının, şahsiyetinin ipuçlarını veren bir şeydir. Kaplan'ın yukarıdaki tahlillerinde ve hükümlerinde bu konuda yeterli alıntı yapılmış olduğu için burada bu kadar özetle yetinilecektir.

Kaplan'a göre edebî eseri incelemek için metotlardan başka şeylere de ihtiyaç vardır. Bunlardan biri 'dikkat'tir. Dikkati saygının ifadesi olarak da görür.⁵⁶ Fransız romancısı George Duhamel'in şu sözünü nakleder: “Bir musiki eserini dinlerken başka şeylerle meşgul olan, ona saygısızlık eder.” Çünkü “saygı dikkatle” başlamaktadır. “Edebî eser, okuyanın dikkat ve alâkası ile” canlanmaktadır. Kaplan edebî eserleri “notalara” benzetiyor. Çünkü “okuyan onları âdeta kendisine göre icra” etmekte, “kendi duygu ve düşünceleriyle” doldurmaktadır. Bu bakımdan “eser, yazar ile okuyucunun ortak malıdır”... Kaplan “aktif okuma”nın eseri dirilttiği görüşündedir.⁵⁷

Araştıncının kazanması gereken bir başka şey de derinlik ve birikimdir. Edebî eser bir yapıdır deyip eseri kendi içinde tahlil edebilmek geniş bir metot ve bilgi birikimi gerektirir. İnceleme metotlarını bilmek yetmez. Psikolojiyi, psikanaliz, sosyoloji, edebiyat tarihi ve tarih bilmek lazımdır. Düşünmek ve yorumlamak için felsefi bakış lazımdır. Yoksa yapılan inceleme, basit bir metin açıklamasından ileri gidemez... Kaplan bunu şöyle ifade ediyor:

“Metni okuma, anlama, inceleme ve değerlendirme, uzun hazırlık, bilgi ve deneme ister. Sığ bir bakış, en değerli eseri bile kendisine benzetir. Bugünkü psikoloji ve felsefe şu hakikati keşfetmiştir: Bakılan bakana bağlıdır. Bakmasını bilen görür.”⁵⁸

Mehmet Kaplan bu tenkit sistemini oluşturmak ve geliştirmek için edebiyatın dışındaki sahalardan da faydalanmıştır. Hatta edebiyat dışına olan ilgisi ve merakı sayesinde böyle bir tahlil metodu geliştirmiştir, diyebiliriz. Bunlar felsefe, psikoloji, sosyoloji, güzel sanatlar ve estetik diye sıralanabilir.

Kaplan'ın büyük bir felsefe merakı vardır. Üniversitede felsefe bölümüne girmek istemiş, fakat Yüksek Öğretmen'in böyle bir bölümü olmaması üzerine edebiyat bölümünü tercih etmiştir. Felsefeye olan merakı ömrü boyunca devam eder. Devamlı olarak felsefe kitapları okur. Edebî eserle-

re bakış tarzını da bu merak ve felsefi birikimi şekillendirir. Yukarıya al-
dığımız pek çok hüküm ve değerlendirmede felsefi açıdan yaklaşımı gör-
mek mümkündür. Bunlardan biri, Servet-i Fünuncuların incelerken devri
de değerlendirmesi, *can sıkıntısı* ve *oyalanma* diye tespitlerde bulunması,
oya ile *oyalanma* kelimeleri arasında münasebet kurmasıdır. Bunlar ancak
felsefi yaklaşımla varılabilen hükümlerdir.

Kaplan'a göre felsefe, hayatı manalı kılmakta ve ona derinlik kazandır-
maktadır. 14 Eylül 1945 tarihli mektubunda bu konuda şöyle diyor:

"Valery, düşünce hürriyetini, düşünce iradesini öğretiyor. Şimdi
Auguste Comte'u okumak istiyorum. Bir temayül beni hep felse-
feye doğru götürüyor. Fakat öyle sanıyorum ki, buradan edebiyat
daha manalı, daha derin görünüyor. Edebiyatta metot meselesi
ile de meşgul oluyorum."⁵⁹

Kaplan'ın ilgi alanlarından bir diğeri de güzel sanatlardır. Pek çok yazı-
sında güzel sanatların değerinden bahseder. Resim ve heykeli, edebiyat-
tan üstün bulur. Onun için Servet-i Fünun'a daha fazla ilgi duyduğu dü-
şünülebilir. Kaplan'a göre şekil önemlidir. O, şeklin ruhu değiştirdiğine,
dışın içi değiştirdiğine, tesir ettiğine inanır. Âli Ölmemoğlu'na yazdığı bir
mektupta plastik sanatların üstünlüğünü ve insan üzerindeki etkisini
şöyle ifade eder:

"Paris'te öğrenilecek, sevicecek en mühim şeylerden birisi
"şehir"dir. Hayatımda biç bir zaman "şehir" in bu kadar güzel
olduğunu düşünmedim... Şehrin tabiatından üstün bir güzelliği
var. Beşerî, sıcak, bazen trajik, bazen çirkin, bazen güzel. Sonra
müzeler! Paris'e gitmeden önce de, nazarî olarak resme, heykele
karşı alâkam vardı. Fakat orada resim ve heykelin ne olduğunu
gördüm. Edebiyattan üstün geldi bana. Ve bizim zaafımızı an-
ladım. Avrupalı her şeyi şekillendirme kudretini muhakkak ki
resim ve heykelden aldı. Kelimeler bizi mücerret, hayattan uzak,
hayali, bulanık bir âlemde yaşatıyor. Resim ve heykelde, insan
ve kâinatın birbiriyle çok kuvvetli bir surette birleştiğini görü-
yoruz."⁶⁰

Mehmet Kaplan'ın psikolojiye ve sosyolojiye olan merakı, onun çalışma-
larında açıkça görülmektedir. *Tevfik Fikret* kitabı için verdiği kaynaklar,
psikolojik araştırmaları yakından takip ettiğini gösterir. Bu konuda onun
çalışmalarında pek çok eser adına rastlanmaktadır. O, bütün bu bilgi ve
birikimi sistemleştirir ve edebiyat araştırmalarında kullanır.

Mehmet Kaplan sağlam bir mukayese fikrine sahiptir. Kaplan muka-

Eşi Behice Hanım ile

yeseyi yalnız bir edebiyat araştırma metodu olarak değil hayatın bütün alanlarında kullanır. Mukayese metodunun edebiyat araştırmalarında kullanılması hakkında şöyle der:

"Edebiyat araştırmalarında tahlil gibi mukayese de çok verimli bir usuldür. Sağlam değer hükmüne tahlil'den çok mukayese yolu ile varılır, onun da kendine göre usulleri vardır."⁶⁷

Mehmet Kaplan'ın araştırdığı ve hüküm verdiği her konuda, her meselede orijinal ve yeni olduğunu söylemek mümkündür. Burada Servet-i Fünun'la ilgili birkaç örnek vermek istiyorum. *Ara nesil* tabirini kullanması, ara nesil dediği devreye dikkat çekmesi ve bu yıllarda yetişmiş şahsiyetlerin Servet-i Fünun'un oluşumunda önemli rol oynadıklarını belirtmesi, kendisinden önce söylenmemiş hükümlerdir.⁶²

Bir diğer örnek Tefik Fikret üzerindeki çalışmasıdır. Bu kitaptaki her hüküm yeni, orijinaldir ve hâlâ aşılmamıştır. Yukarıda özetlenen dört makalesi için de aynı şey söylenebilir. Bu yazılarda metinlere yaklaşım tarzı, metinler, sanatkarlar ve devir hakkında verdiği hükümler de aynı şekilde yenidir ve bugüne kadar da aşıldıkları söylenemez.

228

Mehmet Kaplan üzerinde pek çok hocasının, araştırmacının, okuduğu kitapların, hatta ortamın tesiri olduğu muhakkaktır. Bunlar arasında lise yıllarında çok faydalandığı Eskişehir Kütüphanesi, lisedeki hocaları Cemal Duru ve Ömer Lütfi Barkan, üniversitede Fuad Köprülü, Ali Nihad Tarlan, Reşid Rahmeti Arat, Tanpınar bulunmaktadır.⁶³ Bundan başka düşünce sisteminin ve hayata bakışının oluşmasında Fransız düşünür Alain'in tesirlerini unutmamak lazımdır. İlk gençlik yıllarından itibaren Alain'den tercümeleyen Kaplan, yazılarında da Alain'in ifadelerini kullanmıştır.

Kaplan, kabiliyeti ve yaratıcılığı sayesinde bu tesirlerden de faydalananak yeni ve üstün bir bakışa, bir hayat görüşüne ulaşabilmiştir. Yanlıştan korkmayan, yanlışını düzelten, kendini her an yenileyen, geliştiren bir tavırla edebî eserlere, Türk edebiyatına bakabilmiş, yorumlayabilmiş ve edebiyat araştırmacılığına yeni bir bakış getirmiştir. Yukarıda ele aldığımız Servet-i Fünun devriyle ilgili çalışmaları, onun araştırmacılığının sadece bir bölümüdür.

Notlar

¹ Mehmet Kaplan, *Tefik Fikret (Devir-Şahsiyet-Eser)*, Dergâh Yayınları, 10. baskı, İstanbul 2007, s. 13-14.

² Aynı eser, s. 192.

- 3 Aynı eser, s. 218.
- 4 Aynı eser, s. 232.
- 5 Aynı eser, s. 234.
- 6 Aynı eser, s. 235.
- 7 Aynı eser, s. 238.
- 8 Aynı eser, s. 238.
- 9 Aynı eser, s. 246.
- 10 Aynı eser, s. 250.
- 11 Aynı eser, s. 252.
- 12 Aynı eser, s. 257.
- 13 Aynı eser, s. 257.
- 14 Aynı eser, s. 257.
- 15 Aynı eser, s. 258.
- 16 Mehmet Kaplan, *Âli'ye Mektuplar*, hzl. Zeynep Kerman, İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 126.
- 17 Aynı eser, s. 136-137.
- 18 Aynı eser, s. 140.
- 19 Aynı eser, s. 169.
- 20 Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri 1* (Âkif Paşa'dan Yahya Kemal'e Kadar), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1954, s. I.
- 21 Aynı eser, s. II.
- 22 Aynı eser, s. III.
- 23 Aynı eser, s. III.
- 24 Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri 1, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, Dergâh Yayınları, 18. baskı İstanbul 2003, s. 119.
- 25 Aynı eser, s. 135.
- 26 Aynı eser, s. 137.
- 27 Mehmet Kaplan, *Âli'ye Mektuplar*, 1992, s. 191.
- 28 Aynı eser, s. 196.
- 29 Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, Dergâh Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1976, s. 394-395.
- 30 Aynı eser, s. 406.
- 31 Aynı eser, s. 407.
- 32 Aynı eser, s. 407.
- 33 Aynı eser, s. 408.
- 34 Aynı eser, s. 409.
- 35 Aynı eser, s. 411.
- 36 Aynı eser, s. 423.
- 37 Aynı eser, s. 423-424.
- 38 Aynı eser, s. 426.

- 39 Aynı eser, s. 426-432.
40 Aynı eser, s. 433.
41 Aynı eser, s. 435.
42 Aynı eser, s. 436.
43 Aynı eser, s. 436.
44 Aynı eser, s. 437.
45 Aynı eser, s. 438.
46 Aynı eser, s. 439.
47 Aynı eser, s. 440.
48 Aynı eser, s. 441-442.
49 Aynı eser, s. 455-456.
50 Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*, Dergâh Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1994, s. 171.
51 Mehmet Kaplan, *Hikâye Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, 12. baskı, İstanbul 2006, s. 9.
52 Aynı eser, s. 10.
53 Aynı eser, s. 11.
54 Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri 1, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, Dergâh Yayınları, 18. baskı, İstanbul 2003, s. 82.
55 Aynı eser, s. 99.
56 Mehmet Kaplan, *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul 2006, s. 11.
57 Aynı eser, s. 12.
58 Aynı eser, s. 13.
59 Mehmet Kaplan, *Âlîye Mektuplar*, İstanbul 1992, s. 177.
60 Aynı eser, s. 205-206.
61 Mehmet Kaplan, *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul 2006, s. 13.
62 Zeynep Kerman, "Mehmet Kaplan'ın Hayatı", *Mehmet Kaplan İçin*, TKAE, Ankara 1988, s. 8.
63 Zeynep Kerman, "Hayatı", *Mehmet Kaplan'a Armağan*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1984, s.16, Zeynep Kerman, "Mehmet Kaplan'ın Hayatı", *Mehmet Kaplan İçin*, TKAE, Ankara 1988, s. 2-4.